

JÖN TÜRKLER VE İTTİHAT VE TERAKKİ

Ozan ÖRMECİ*

Özet

Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel taşlarından olan Jön Türkler hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti; Cumhuriyet'in ilanı sonrasında Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının gerçekleştireceği birçok önemli reformun temellerini atmış ve yeni devletin ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin omurgasını oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin modernleşme çabaları yalnızca askeri düzeyde kalmamış ve ekonomi, eğitim, kültür-sanat ve kadın hakları gibi birçok alana yayılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Jön Türkler, İttihat ve Terakki, Osmanlı Modernleşmesi*

Abstract

Young Turks movement and Committee of Union and Progress, one of the cornerstones in Ottoman-Turkish modernization, laid the foundations of modernization reforms that would be realized in the single-party period by Mustafa Kemal Atatürk and his friends and constituted the backbones of the new republic and Republican People's Party. Modernization reforms of the CUP were not only related to military issues, but also enclosed modernization reforms in terms of economic, educational and cultural domains and women rights.

Key Words: *Young Turks, Committee of Union and Progress, Ottoman-Turkish modernization*

Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Kemalizm'in ideolojik ve toplumsal temellerini anlamak için Osmanlı İmparatorluğu'nun özellikle 19. yüzyılda yoğunlaşan çağdaşlaşma (modernleşme) çabalarına ve Jön Türkler hareketi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Partisi'ne daha yakından bakmak gerekir. Osmanlı

---

*Öğretim Görevlisi, Uşak Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü

İmparatorluğu'ndaki reform ve modernleşme hareketleri Lale Devri¹ ile başlayıp, 18. ve 19. yüzyıllar boyunca sürmüştür. Bu hareketlerin doruk noktasına ulaştığı 19. yüzyılda gerçekleşen Tanzimat Fermanı² ve Islahat Fermanı³ ile Müslüman ve gayrimüslim tebâya can ve mal güvenliği getirilmiş, Osmanlı Devleti de Avrupalı devletler gibi tebâsını yurttaşına çevirme yönünde somut bazı ilk adımlar atmıştır. Ancak bu reformların gerçekleştiği süreçte İmparatorluğun ekonomik ve siyasal alanlarda hızla dışa bağımlı hale geldiği, Avrupa'nın Keşifler Çağı, Sömürgecilik ve Sanayi Devrimi ile yaptığı büyük atımlara çağın gerisinde kalmış bir din-tarım İmparatorluğu olarak karşılık veremediği ve hastalandığı (hasta adam benzetmesi 20. yüzyılda Avrupa basınında Osmanlı Devleti için yapılmaktaydı) bir gerçektir. Dolayısıyla modernleşme çabaları, ülkenin bütünlüğünü sağlama ve beka sorunlarını çözme amaçlarının gölgesinde yavaş bir şekilde ve geleneksel merkez-çevre karşıtlığı

---

¹ Lale Devri, Osmanlı Devleti'nde, 1718 yılında Avusturya ile imzalanan Pasarofça Antlaşması ile başlayıp, 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı ile sona eren döneme verilen isimdir. Bu dönemin Padişahı III. Ahmet, sadrazamı ise Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'dır. Zevk ve sefa devri olarak da bilinen Lale Devri adını o dönemde İstanbul'da yetiştirilen ve zamanla ünü dünyaya yayılan lale çiçeklerinden alır. Lale Devri aynı zamanda bir entelektüel ve sanatsal uyanış dönemine tekabül etmektedir. Bu dönemde ilk Osmanlı matbaası İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş ve Avrupa ülkelerine elçiler gönderilmiştir (Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü*, sayfa 349-350).

² 3 Kasım 1839'da okunan Tanzimat Fermanı, Türk tarihinde demokratikleşmenin ilk somut adımıdır. Abdülmecid döneminde dışişleri bakanı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunmuştur. (Gülhane Parkı'nda okunması nedeniyle) Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat-ı Hayriye de denir. Bu fermanla devlet kendisini yenilemesi gerektiğini kabul etmiştir. Fermanla yer alan başlıca konular; tüm vatandaşların can, mal ve namus güvenliğinin sağlanması, yargılamada açıklık, vergide adalet, erkeklere dört yıl mecburi askerlik, rüşvetin ortadan kaldırılması, herkesin mal ve mülküne sahip olması, bunu miras olarak bırakabilmesi gibi hususlardır. Bu ferman sayesinde padişahların yetkileri meclislere ya da kişilere devredilmiştir. Buradaki amaç, iktidarı saraydan alıp bürokrasiye vermek ve devlet yönetiminde merkezileşmeyi sağlamaktır. Tanzimat döneminde yeni çağdaş okullar açıldı, Osmanlı Bankası kuruldu ve yeni Ticaret ve Ceza kanunları yapıldı. Fermanla verilen sözler tamamen yerine getirilememesine rağmen, bu çabaların çağdaşlaşmaya ve Cumhuriyet fikrine önyak olduğu söylenebilir (Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü*, sayfa 448-449).

³ Islahat Fermanı Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecinde, devletin yıkılmaktan kurtarılması için, siyasi kuruluşlar, kişi hakları, yeni kurumların kurulması konularında yapılması düşünülen köklü değişiklikler için Sultan Abdülmecid zamanında çıkartılan fermanıdır. Bu fermanla Padişah idari reform vaat etmiş ve gayrimüslimlere yasal güvence vermiştir. Ferman gayrimüslimlerin özerklik ve bağımsızlık isteklerini karşılamak, böylece Batılı güçlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmasını önlemek için hazırlanmıştır (Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü*, sayfa 283).

ve patrimonyal⁴ devlet yapısı nedeniyle var olmayan bir toplumsal temel üzerinden yükseliyordu.

18. yüzyıl sonlarında Sultan III. Selim'den başlayarak yurtdışına çeşitli alanlarda temsilciler ve öğrenciler gönderen, 19. yüzyılda Tıbbiye, Harbiye⁵ ve Mülkiye⁶ gibi modern eğitim kurumları inşa eden Osmanlı Devleti'nin kaderi şimdi yurtdışında ve bu çağdaş okullarda yetişmiş yeni askeri-bürokratik sınıfın vatansever hisleri ve olağanüstü çabalarına bağlıydı. 1789 Fransız Devrimi'nin yaydığı özgürlük-eşitlik-kardeşlik idealleri ve milliyetçilik ideolojisiyle donanmış bu yeni oluşan kesim içerisinden çeşitli örgütlenmeler, gizli dernekler, fikir kulüpleri çıkmakta ve devletin nasıl kurtarılacağı yönünde hararetle tartışmalar yapılmaktaydı. Yeni Osmanlılar⁷ ve Genç Osmanlılar gibi derneklerle başlayan bu süreç, Namık Kemal⁸ gibi kendi öncü entelektüelini de

---

⁴ Patrimonyalizm, ünlü Alman sosyolog Max Weber'e göre geleneksel toplumlarda görülen ve yönetici erkek ile yönettiği ev halkı arasındaki iktidar-itaat ilişkisinin nitelik olarak değiştirilmeden geniş toplumsal kesimlerin idare edilmesinde kullanılmasıyla ortaya çıkan yönetim tarzına verilen isimdir. Birçok siyaset bilimci ve yazara göre patrimonyal geleneğin tipik bir örneği olan Osmanlı Devleti'nin bu himayeci, kutsal ve "baba devlet" yapısı Türkiye Cumhuriyeti'ne de sirayet etmiş ve sivil-demokratik kültürün gelişmesini yavaşlatmıştır.

⁵ Sultan II. Mahmud'un emriyle modern bir ordu oluşturmak amacıyla 1834 yılında kurulan Harbiye (Mekteb-i Harbiye) günümüzde Kara Harp Okulu olarak bilinmektedir.

⁶ 1859 yılında Sultan II. Mahmud'un emriyle kurulan Mekteb-i Mülkiye, Osmanlı Devleti'nde bürokrat yetiştirmek amacıyla kurulmuş ve günümüzde Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi adını almış köklü okuldur.

⁷ Yeni Osmanlılar 1865'te özgürlük ve adalet isteyen gizli bir cemiyet olarak kuruldu. Cemiyetin aralarında Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi'nin de bulunduğu üyeleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşunun bir anayasanın yürürlüğe girmesine ve seçilmiş üyelerinin ülkenin idaresini üstleneceği bir meclisin toplanmasına bağlı olduğunu düşünüyorlardı. Yeni Osmanlılar, Yeni Osmanlılar Cemiyeti dahilinde örgütlendiler ve görüşlerini *Tasvir-i Efkar* gazetesinde ifade ettiler (Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü*, sayfa 485).

⁸ Namık Kemal (1840-1888): Yazar ve düşünür. 19. yüzyılın ikinci yarısında Namık Kemal, geleneksel Osmanlı edebiyatında mevcut olmayan, nesir biçiminde tiyatro, roman ve toplumsal eleştiri gibi düzyazı türleri içeren yeni bir Türk edebiyatının gelişimine yardımcı olmuştur. Yazılarında yurtseverlik ve özgürlüğü vurgulamıştır. Önemli yapıtlarının arasında *Vatan Yahut Silistre*, *İntibah* ve *Renan Müdafaaanamesi* adlı eleştirisi bulunmaktadır (Metin Heper, *Türkiye Sözlüğü*, sayfa 375). Profesör Sina Akşin'e göre Namık Kemal "Fransız İhtilali'nin ideolojisini alıp Müslümanların benimsemesi için ona İslami ya da yerli giysiler giydirmiştir. Örneğin Jean Jacques Rousseau'nun toplum sözleşmesi kuramını alıp, bunun biat töreninde var olduğunu söylemiştir. Namık Kemal'e göre Osmanlı vatanında yaşayan herkes vatanıdır. Dili ne dili ne olursa olsun. Buna da İttihad-ı anasır (unsurların birliği) denirdi. Osmanlı ulusçuluğu da diyebiliriz." (Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, sayfa 36-37).

üretiyordu. Birinci Meşrutiyet⁹'in ilanıyla (1876) umutlanan bu ilerici kesimler, Sultan II. Abdülhamid'in meşrutiyeti ve meclisi feshederek kendi mutlakiyetçi istibdat (baskı rejimi) yönetimini ilan etmesiyle yeni arayışlara başlıyorlardı. İttihad-ı Osmani Cemiyeti¹⁰ veya sonrasında aldığı ve daha iyi bilinen adıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti, iyi eğitim almış toplumsal kesimlerden büyük destek alarak hızla büyüyor ve istibdat rejimine rağmen varlığını özellikle yurtdışında sürdürmeyi başarıyordu. II. Abdülhamid'in büyük toprak kayıplarına yol açan¹¹ ve baskıcı ve başarısız yönetimi karşısında orduda ve devlet kademelerinde hızla destekçi sayısını arttıran İttihat ve Terakki Cemiyeti, yurtdışındaki Jön Türk hareketlerini de bir merkez altında toplamayı başararak istibdat yönetimini yıkmanın yollarını arıyordu.

Vatan ve Hürriyet şairi olarak bilinen Namık Kemal

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin amacı; "1-) vatani içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak, 2-) milleti içinde bulunduğu zulüm ve esaretten çıkarıp insanlığa layık bir biçimde yaşatmaktır. Bu amaçlara varmanın yolu ise 1293

⁹ Birinci Meşrutiyet, Osmanlı Devleti'nde 1876 yılında ilan edilen anayasal yönetime denir. Sultan II. Abdülhamid tarafından ilan edilen Meşrutiyet ile Kanun-i Esasi (anayasa) ilan edilmiş ve meşruti monarşi yönetimine geçilmiştir.

¹⁰ 1889 yılında İstanbul'da bulunan Askeri Tıbbiyeli beş öğrenci İttihad-ı Osmani Cemiyeti'ni kurdular. Bu kurucuların en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'ydu. Kurulan gizli örgütün başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzeri özgürlükçü yazarların yapıtlarını okumaktı. Bir çeşit gizli fikir kulübüydü. 1895'e doğru üyeler Paris'te bulunan Ahmet Rıza ile temas kurdular ve onun telkinleri sonucunda örgütün adını Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti diye değiştirdiler (Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, sayfa 47).

¹¹ Günümüzde İslamcı yazarların büyük sempati duyması nedeniyle Sultan II. Abdülhamid'in yönetiminde yaşanan ve 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) ile başlayan büyük toprak kayıp süreci görmezden gelinmektedir.

Kanun-u Esasi'sinin (1876 Anayasası) temami-i tatbiki ve devam-ı meriyeti olduğundan, bu Cemiyetin esas amacı olmaktadır. Ayrıca birinci ve ikinci amaca varmanın bilâ farkı cins ve mezhep (mezhep ve cins farkı olmaksızın) bütün Osmanlıların kutsal görevi ve açık menfaatlerinin gereği olduğu da hatırlatılmaktadır¹². İttihat ve Terakki Cemiyeti ve sonrasında İttihat ve Terakki Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan kuşağı yetiştiren, son derece vatansever ve cesur kişilerden oluşmuş bir örgüttü. Ancak Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının varacağı Cumhuriyet ve laiklik fikirleri, Osmanlılık etkisinden tam anlamıyla sıyrılamamış olan İttihatçılarda henüz oluşmamıştı ve bu nedenle meşruti monarşi rejimiyle Osmanlı Devleti'nin kurtarılabilceğini öngörüyorlardı.

Jön Türkler ve İttihatçılar hakkında birçok düşünür ve tarihçi çeşitli yorumlarda bulunmuşlardır. Mesela tanınmış yazar Profesör Yalçın Küçük “Şebeke-Network” adlı kitabında şöyle söylemiştir; “Jön Türkler’i nasıl anlatabiliriz, Türkiye’nin ilk jakobenleri demek mümkündür, ancak eksik kalacağımı sanıyorum ve belki de profesyonel devrimci denebilir, düşünebiliriz, yalnız yetersiz olmasının yanında bir de çok eskitilmiş bir nitelemedir. Araştırmayı sürdürebiliriz, ama daha ileri gitmeden, Jön Türkler için yenilgiyi tanımayanlar diyebiliriz”¹³.

1960 ve 1970’lerin soldaki efsane ismi Doğan Avcıoğlu ise Yahya Kemal’den alıntılarla Jön Türkler hakkında şöyle yazmıştı, “Yeni Osmanlılar yerine Frenklerin deyişiyle Jön Türkler diye anılan aydınlar, rüşvetle satın alınmaya yanaşmadıkları ölçüde, sürülmek, susmak ya da Avrupa’ya kaçmak zorunda kalırlar. Yahya Kemal şöyle der: 1903’te Türk gencine göre siyasal yaşam neydi? Namık Kemal’in bırakmış olduğu bir gelenektir; içeride sürgün, dışarıda kaçak yaşamı. Bu gelenek gitgide Jön Türklük adını almıştır. İstanbul’da ise, Jön Türkler’e kısaca Con denilir. Con, başı belada adam demektir. Dışarıdaki tehlikeli kişiler Con’dur”¹⁴.

Profesör Hikmet Özdemir ise şunları yazmıştır; “Bir siyasi tavır ve okul olarak İttihat ve Terakki bir vatanseverler hareketidir. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki 1789 Fransız İhtilali’nin etkisindedir. Bir bakıma onların dönemi 1839’dan beri sürdürülen Osmanlı Yenileşmesi’nin son evresidir fakat çok dramatik bir gerçektir ki, İttihat ve Terakki Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş

¹² Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, sayfa 96.

¹³ Yalçın Küçük, *Şebeke – Network*, sayfa 307.

¹⁴ Hikmet Özdemir, *Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk’ün Ardından*, sayfa 9.

sürecini hızlandırmıştır. Bununla birlikte Balkan Savaşı'nda, Trablusgarp'ta ve Dünya Savaşı'nda vatan toprakları için İttihat ve Terakki'nin önderleri ve kadroları gözlerini kırpmadan hayatlarını ortaya koymuşlardır ve canlarını vermişlerdir. 1920'de Sevr Antlaşması'yla birlikte Balkan ve Dünya savaşlarının kahramanlar kuşağından sağ kalabilenler bu defa Atatürk'ün önderliğinde Türk İstiklal Savaşı'na katılmışlar Türk ulusunun milli devletinin Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda ve inşasında aktif görevler üstlenmişlerdir"¹⁵.

Profesör Sina Akşin ise İttihatçıları şöyle anlatmıştır; “İttihat ve Terakki mekteplilerin siyasal örgütüyüdü. Sözü edilen mektepler 1827'de açılan Tıbbiye, 1834'te açılan Harbiye ve 1859'da açılan Mülkiye'dir. Bu okullarda ilk kez çokça denebilecek sayıda, düzenli olarak yeni adamlar yetişmeye başladı. Yeni adam demek çağcıl (modern) adam demektir. Yani ortaçağcıl olmayan özgür kafalı insanlar. Bu insanlar böyle bir dönüşümden sonra topluma bir ölçüde yabancılaşmış oluyorlardı. Başta onları yetiştiren devlet kendilerini bağrına basmıyordu. Fakat devlet onlara gereksinimi olduğunu bildiği için yine de onları yetiştirmek, yetişince onlara belirli görevler vermek zorunluluğunu duyuyordu. Çünkü batmakta olan imparatorluğun ancak onların çatışmalarıyla ayakta kalabileceğinin farkındaydı. Devlet kerhen de olsa onlara tahammül etmek durumundaydı”¹⁶.

Profesör Metin Heper ise Jön Türk hareketi ve İttihat ve Terakki ile başlayan Türk milliyetçiliğini şöyle izah ediyordu; “Osmanlı Padişahlarının önce Osmanlılığa sonra Osmanlı-İslamcılığa sarılarak imparatorluğun bütün unsurlarını hanedanlık şemsiyesi altında tutmak için gösterdikleri büyük çabalara karşın, gayrimüslim unsurlar Osmanlılık, Türk olmayan Müslümanlar da Osmanlı-İslamcılık formülünü reddettiler. Bu nedenle ülkeyi dağılmaktan kurtarma sorumluluğu geri kalan Türklerin omuzlarına yüklendi. Bu durum Türkler arasında daha önce bulunmayan bir ulusal bilinç duygusunun geliştirilmesini zorunlu kıldı. Ulusal bilinçten kaynaklanan ulusal birliğin Türkleri bir arada tutabileceği ve böylece imparatorluğun artakalan topraklarını savunabilecekleri düşünüldü”¹⁷.

Genellikle yurtdışında okuyan veya bir süre yurtdışında sürgünde yaşamak zorunda kalan İttihatçılar hakkında ilginç bir yorum da onların

---

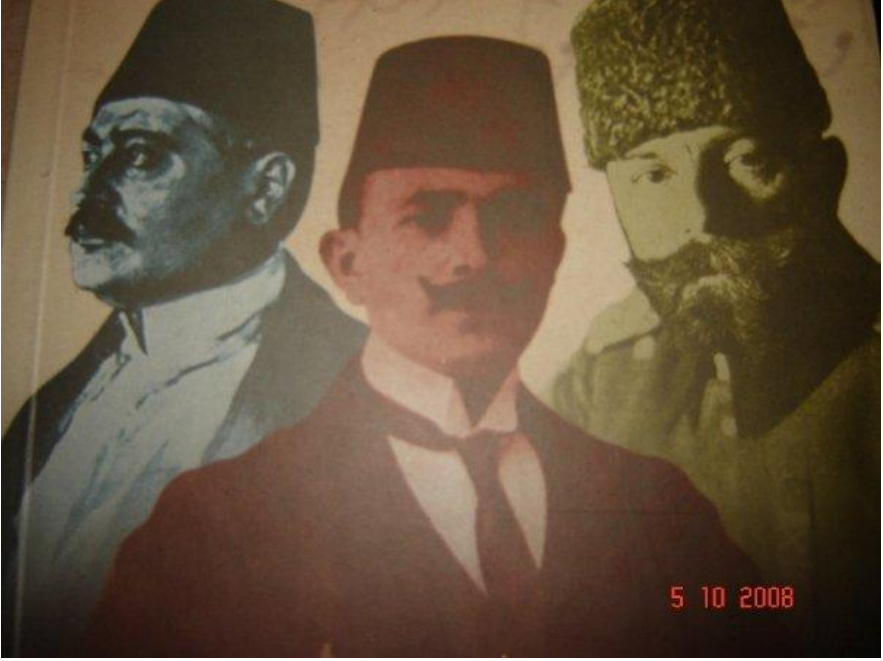
¹⁵ Hikmet Özdemir, *Üç JönTürk'ün Ölümü*, sayfa 23-24.

¹⁶ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, sayfa 13.

¹⁷ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, sayfa 107.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki

idealizmlerinden etkilenen araştırmacı yazar Soner Yalçın tarafından yapılmıştır; “Kaybetmeyi onurlarına yediremeyen bir kuşaktı onlar, asi delikanlılar kuşağı”¹⁸.

Triumvira (üçlü yönetim) idaresi: Talat, Enver ve Cemal Pařalar

Günümüzde İttihat ve Terakki dönemi hakkında yazılan eserler genellikle Osmanlı'nın yıkımına neden siyasi gelişmeler ve savaşlar ile “triumvira” yönetimi liderlerinin hayat hikayeleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Son dönemde artan “sözde Ermeni soykırımı” iddiaları nedeniyle “tehcir” meselesi üzerine de pek çok yayın yapılmıştır. Ayrıca İttihatçı liderlerin ve fedailerin kahramanlıkları üzerine bir ulusalcı literatür de oluşmaya başlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki döneminin siyasal bilimler açısından atlanan veya görmezden gelinen bir diğer çok önemli unsuru bu dönemde hâkim olmaya başlayan ve Kemalist Devrim'e de kaynaklık etmiş modernleşme anlayışı ve çabalarıdır.

Dağılmakta olan bir imparatorluğu kurtarmak için büyük bir azimle ve sert metotlarla hareket eden İttihat ve Terakki hareketi, üst üste alınan ağır

¹⁸ Soner Yalçın, *Efendi*.

yenilgiler ve büyük toprak kayıplarının yarattığı travmatik atmosfer içerisinde, devletin kurtuluşu için gerekli olan reçeteyi her alanda çağdaşlaşmak ve dönemin ileri Batı medeniyetini yakalamak olarak görmüş ve bu nedenle çeşitli alanlarda reform paketlerini uygulamaya sokmuşlardır. Feroz Ahmad'ın çok doğru bir şekilde tespit ettiği şekilde İttihatçılar bu kaos ortamında devleti yeniden canlandırmak ve dünya devletleri arasında söz sahibi yapabilmek için adeta kumar oynuyor ve “ya hep, ya hiç” mantalitesiyle hareket ediyorlardı¹⁹. Ancak çağdaşlaşma çabalarının yabancı devletlerin çıkarlarıyla çatışması nedeniyle İttihatçılar dış ve iç politikada büyük zorluklarla karşılaşılıyor ve içeride karşılaştıkları -dışarıdan da büyük destek bulan- dine dayalı liberal propaganda karşısında baskıcı yöntemler uygulamaktan kaçınıyorlardı. İttihat ve Terakki yönetimin çağdaşlaşma anlamında attığı en önemli adımlardan birisi kuşkusuz 9 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmasıdır. Bu çabaların da etkisiyle 2 Ağustos 1914 tarihinde yapılan Türk-Alman ittifakı ile Osmanlı Devleti uzunca bir süre sonra bir Avrupalı devlet tarafından eşit olarak kabul edilmiştir²⁰.

---

¹⁹ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, sayfa 190.

²⁰ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, sayfa 191.

Naciye Sultan ve Enver Paşa'nın evlilik fotoğrafları. 4 sene birbirlerini yalnızca fotoğraf ve mektuplar yoluyla tanıyıp sevdikten sonra nihayet birbirlerine kavuşuyorlar²¹.

İttihat ve Terakki döneminin ayırt edici özelliklerinden birisi eğitim alanında yapılan reformlardır. Tanzimat döneminden başlayarak devletin Batı karşısındaki çaresizliğini ortadan kaldırmak için eğitimi bir kurtuluş yolu olarak

---

²¹ Enver Paşa'nın Naciye Sultan'a sözlendikten 2 yıl sonra henüz fotoğrafını dahi görmemişken yazdığı mektup; "İlk gözüm, Sultanım, Efendim, Siz hiç olmazsa benim resmimi gördünüz, Ya bendenizde o da yok. Karanlıkta gözlerimi kapar, sizin hayalinizi gözümün önüne getirmek isterim. Yatarken Allah'ımdan hiç olmazsa rüyada sizi bir kerecik göstermesini dilerim. Fakat şimdiye kadar hiç muvaffak olamadım. Haşa sümmehaşa nasıl Cenab-ı Hakk'ı bir şekil vermeden seviyorsam, sizi de şimdi bir ruh-u latif olarak şeklinizi düşünmeden seviyorum. Artık sizin hayalinizle meşgul olarak yatağıma gireceğim. Bundan evvel bütün kalbimle saadetinizi temenni ederek sizi kucaklar, gözlerinizden öperim iki gözüm" (Can Dündar, *Yüzyılın Aşkları*, sayfa 17).

gören Osmanlı aydınlarının etkisiyle İttihatçı dönemde eğitime büyük yatırım yapılmıştır. İttihatçı yönetim Edirne'yi kurtarmak için para bulamadığı dönemde dahi eğitim bütçesini istikrarlı bir şekilde arttırmıştır. 1908 yılında 200 bin lira olan eğitim bütçesi 1909'da 660 bin, 1910'da 940 bin, 1914'te ise 1.237.000 liraya çıkmıştır²². Bu dönemde yabancı ülkelere çok sayıda öğrenci gönderilmiş, yurtdışından çeşitli alanlarda uzmanlar getirilerek eğitim kalitesi arttırılmıştır. Ordudaki subay eksiğine rağmen Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlik çağındaki öğretmenler askerlikten muaf tutulmuştur. Halk eğitiminin gelişmesi için Milli Talim ve Terbiye, Halka Doğru ve Türk Ocakları gibi dernekler kurulmuştur. Bu derneklerin çabalarıyla İttihat ve Terakki döneminde vatandaşın eğitilmesi için sayısız konferans düzenlenmiştir. Özellikle köylüler ve kadınların bilinçlendirilmesi için özel çaba gösterilmiştir. Ayrıca yabancı okullarda Türkçe ile tarih ve coğrafya dersleri okutulması zorunlu kılınmıştır. Türk dil ve kültürüne uygun yeni okul kitapları hazırlanmış ve yabancı klasikler dilimize çevrilmiştir.

İttihatçı yemini, Türk bayrağı üzerine konulan bir Kuran-ı Kerim ve silah üzerine el basılarak yapılırdı.

İttihat ve Terakki döneminde sanat alanında da önemli gelişmeler olduğunu görüyoruz. Öncelikle 1916 yılından itibaren her yıl bir devlet resim sergisi açılmış ve devlet resim başta olmak üzere tüm sanat dallarının yaygınlaşması için büyük çaba göstermiştir. Bu nedenle İstanbul'da biri

---

²² Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, sayfa 274.

kadınlar, biri erkekler için iki konservatuar kurulmuştur. Batı müziğinin Anadolu'ya girişi de bu sayede olacaktır. Devlet tiyatrosunun gelişmesi için İstanbul'daki tiyatrolara maddi yardım yapmış, bir aktör yetiştirme okulu da açılmıştır. Nitekim Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru ilk Türk kadın tiyatrocuları sahne almaya başlamıştır. Ayrıca Türk mimarisi, hattatlık ve tezhip gibi alanlarda canlandırma amaçlı çeşitli çalışmalar yapılmıştır. İttihat ve Terakki döneminde sürmekte olan savaşa ve askeri önceliklere rağmen sanata verilen önem gerçekten çok dikkat çekicidir.

Eğitim ve sanattan öte İttihatçı dönemin en önemli özelliği modernleşme ve laikleşme açısından önemli somut hukuki adımların atılmış olmasıdır. 1916 yılı parti kongresinde hükümet; Şeriat ve modern kanunlar arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak için bir kanun tasarısı hazırlamış ve tasarı ezici bir çoğunlukla kabul edilmiştir²³. Tasarıya göre bütün Türk vatandaşları için din farkı olmaksızın evlenme esası getirilmiştir. Dinci çevrelerden gelen büyük protestolara rağmen Kuran Türkçe'ye çevrilmiş, geleneksel Cuma hutbeleri Türkçe yapılmaya başlanmıştır. Dinci yayın organları kapatılmış, toplumun dinsel dogmatizm etkisinden kurtularak laikleştirilmesi süreci başlatılmıştır.

İttihat ve Terakki dönemi kadın hakları açısından da son derece önemli adımların atıldığı bir dönemdir. Bu dönemde üniversiteler ve liseler kadınlara açılmıştır. Ziya Gökalp gibi Feminizm akımını ülkeye tanıtan ilerici düşünürler; çarşaf ve örtünme aleyhtarı yazılarıyla kadınların çarşaflarını çıkarmasalar bile yüzlerini açabilmelerini sağlamışlardır. Enver Paşa savaşta erkeklerin yerine kadınların çalışabilmesi için bir dernek kurmuş, bu sayede ordu atölyelerinde binlerce kadın çalışmıştır. İlk kadın iş taburu bu dernek sayesinde kurulmuştur. Tabur, Birinci Ordu hizmetinde cephe gerisinde görev yapmıştır. Kadınlı erkekli sosyal toplantılara ağırlık verilmiş, toplumun gerici uygulamalardan kurtularak kadının da yer aldığı modern hayata alışması için gayret gösterilmiştir. Gregoryen takvimin kabulü, ağırlık ve uzunluk ölçülerinde birlik, dil reformu ve izcilik kanunu bir çok önemli gelişme de İttihat ve Terakki döneminde yapılmıştır. Latin harflerinin kabulü düşünülmüş ancak onun yerine eski yazının çeşitli biçimlerde okunmasını engellemek amacıyla Enver Paşa tarafından Arap harflerine bağlı kalınan sınırlı ölçekte bir harf inkılabı da yapılmıştır. Yeni futbol takımlarının kurulması ve önceden kurulmuş olanlarla beraber düzenli bir şekilde maç yapar hale getirilmesi de İttihatçı dönemin getirdiği yeniliklerden birisi olmuştur.

²³ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, sayfa 275.

Ekonomik alanda da milli ve çağdaşlaşmacı bir duruşu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Partisi, tüm ekonomik özerklik taleplerine karşın yabancı sermayeye olan ihtiyaçlarının farkında oldukları için bu alanda çeşitli girişimlerde bulunmuş ve özellikle Japon modernleşmesinin etkisinde kalarak bu ülkeyle ekonomik ilişkileri geliştirmek istemiştir²⁴. Ancak Batılı devletlerin İttihatçıların giderek kendilerine daha fazla meydan okuyan ve halkı mobilize etmeye başlayan milliyetçi cereyanından ürkmesi neticesinde yabancı sermaye destekli ekonomik kalkınma projesi başarıyla gerçekleştirilememiş ve Japonya ile hayal edilen ölçüde ilişkiler kurulamamıştır. İttihat ve Terakki döneminde mali alanda yapılan reformlarla hükümet gelirleri yükselmesine karşın, çöken devletin mirası olan büyük dış borç neticesinde ilerleyen yıllarda bütçe açık vermeye başlamıştır²⁵. Ekonomide Alman sosyalist silah tüccarı Alexander Helphand'in (Parvus Efendi) fikirlerinden etkilenen İttihatçılar liberal tabuları yıkarak, kalkınmacı-korumacı bir anlayışla Müslüman-Türk burjuvazisini güçlendirmeye çalışmıştır. Tarım alanında da toprak reformu gibi devrimci projeleri olmasına karşın, ticaret ve sanayiye daha fazla önem veren İttihatçılar, gelen baskılar neticesinde tarımı modernleştirme ve ticarileştirmeye yönelik reformlarla yetinmişlerdir.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki hareketleri üzerine derinlemesine araştırmalar yapan Erik-Jan Zürcher'in de açıklıkla belirttiği gibi Kemalist Devrim'in Altı Ok'unu oluşturan ilkelerin temelleri devrimden on yıllar öncesinde atılmaya başlamıştır. Mesela zaten Türk toplumsal yaşantısına yabancı olmayan ancak Osmanlı İmparatorluğu döneminde kısmen gölgelenen laiklik akımının yeniden oluşması ve güçlenmesinde Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet ve Ziya Gökalp gibi aydınların büyük katkıları olmuştur²⁶. Türk milliyetçiliği ise Kemalist Devrim öncesinde özellikle elitler arasında oldukça gelişmiş ve kendini güçlü bir şekilde ortaya koymuş bir akımdır. İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp gibi düşünürler Kemalist milliyetçiliğin resmen kabulünden çok önce onun temel motiflerini eserlerinde kullanmışlardır. Devrimcilik veya İnkılapçılık ilkesi; Kemalist ideolojide İttihat ve Terakki komitacı devrimciliğinin ötesinde bir anlam kazansa da, İttihatçıların reformizminden fazlasıyla etkilenmiştir²⁷. İttihatçıların Fransız pozitivistimi

---

²⁴ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, sayfa 33.

²⁵ Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, sayfa 36.

²⁶ Erik-Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", sayfa 47.

²⁷ Erik-Jan Zürcher, "Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları", sayfa 51.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki

etkisinde oluşturdukları Halkçılık ilkesi ve Devletçilik anlayışı da muğlaklığına rağmen Kemalist Devrim'e önemli ölçüde ilham kaynağı olmuştur.

Ziya Gökalp çağının çok ötesinde bir düşünürdü

Tüm bu ilerici adımlardan görüldüğü üzere Kemalist Devrim'in her devrimin olduğu gibi bazı Jakoben özellikleri bulunmasına karşın, bu devrimi gerçekleştirenler uzaydan gelmiş değildir. Prof. Şerif Mardin ve takipçilerinin Kemalizm'i "sosyal devrim" kategorisine sokmamaları ve adeta bir "saray darbesi" konumuna indirgemeye çalışmaları bu gerçeği değiştirmez. Kemalist Devrim'in izleri ve toplumsal tabanı entelektüel alanda Jön Türkler hareketinde, siyasal olarak da İttihat ve Terakki döneminde rahatlıkla bulunabilir. Zaten Norbert Von Bischoff'un da dediği gibi "Hazır olmayan şeyi, en keskin fikir dahi hayata çağırılmaz ve fikrin nefesi kendisinde değmedikçe, en hazır olay şey dahi hayata kendiliğinden doğamaz"²⁸. Burada eleştirilmesi gereken nokta entelektüel dönüşüm ve sosyal değişimin Osmanlı Devleti'ndeki askeri sınıfla (saray, bürokrasi, ordu) ve tebâ (halk) arasındaki uzak mesafe, iletişimsizlik ve etkileşimsizlikten kaynaklanan merkez-çevre karşıtlığı nedeniyle dar bir alanda gerçekleştirilmiş olmasıdır. Tabii ki bu dönemdeki liderlerin vizyonları Mustafa Kemal kadar ileri de değildir. Dahası siyasal konjonktür Mustafa Kemal'in atacağı adımların o dönemde atılabilmesini imkansız kılmaktadır. Ancak Jön

²⁸ Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, sayfa 277.

Türkler ve İttihat ve Terakki döneminde atılan ilerici adımlar bir anlamda toplumu ve özellikle de merkezde yer alan dar askeri, bürokratik ve entelektüel kadroları Kemalist Devrim için hazır hale getirmiştir. Bu nedenle günümüzde İttihatçı dönemin ve Jön Türklerin neo-liberal çalışmalarda hedef tahtası haline getirilmesinde ve çağdaşlaşmacı unsurlarının görülmemesinde genel olarak Kemalist Devrim'e ve modernleşmeye duyulan bir tepkiden söz etmek sanırım yanlış olmayacaktır. Yine bugünlerde “milli irade” sözünü ağızlarından düşürmeyen ve demokrasi havarisi kesilenlerin; Türkiye'nin padişahlık yönetiminden meşruti monarşik bir rejime geçmesini, Meclis'in kurulmasına sağlamış İttihatçılara düşmanlık gütmeleri, kafalarında yeniden II. Abdülhamid dönemine benzer bir tek adam yönetimi hayali olduğu düşüncesini bizlere vermektedir. Bu nedenle Cumhuriyet Halk Partisi ve Türkiye'nin modernleşmesini incelemek isteyenlerin muhakkak ki öncelikle Jön Türkler ve İttihat ve Terakki geleneğini incelemeleri ve Kemalizm'in doğuşunu ve sınıfsal kökenlerini bu dönemde aramaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Heper, Metin, *Türkiye Sözlüğü*, 2006, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.
Heper, Metin, *Devlet ve Kürtler*, 2008, İstanbul: Doğan Kitap.
Akşin, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 2007, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Akşin, Sina, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, 2006, Ankara: İmge Kitabevi.
Küçük, Yalçın, *Şebeke – Network*, 2002, İstanbul: Yazı-Görüntü-Ses Yayınları.
Özdemir, Hikmet, *Doğan Avcıoğlu Bir Jön Türk'ün Ardından*, 2000, Ankara: Bilgi Yayınevi.
Özdemir, Hikmet, *Üç JönTürk'ün Ölümü*, 2007, İstanbul: Remzi Kitabevi.
Yalçın, Soner, *Efendi*, 2004, İstanbul: Doğan Kitap.
Avcıoğlu, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni*, 1974, İstanbul: Cem Yayınevi.
Ahmad, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, 2004, İstanbul: Kaynak Yayınları.
Ahmad, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, 1999, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki

Zürcher, Erik-Jan, “Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce cilt 2, Kemalizm*, 2004, İstanbul: İletişim Yayınları.

Dündar, Can, *Yüzyılın Aşkları*, 2006, Ankara: İmge Kitabevi.